

Huumor ja/kui vägivald?

Folkloristlik–lingvistiline lähenemine

LIISI LAINESTE, WŁADYSŁAW CHŁOPICKI

Huumorit on valdavalt käsitletud kui loomingulist, autonoomset ning rohujuuretasandilt võrsvat vastuhakuviisi. Selle kaudu osutavad ühiskonna liikmed puudujääkidele ning vastuoludele igapäevaelu poliitilises ja sotsiaalses korralduses. Huumori motiveeritust ja mõista on keeruline, kuid olenemata selle loomis- ja levitamiskavatsusest on ilmne, et suur osa huumorist kujutab sihtmärki poliitiliselt ebakorrektselt, solvavalt või teotavalt. Rünnak maskeeritakse vabandusega „see oli vaid nali”. Huumor võib seega ohustada harmoonilist koosolemist, kollektiivset identiteeti ning suhtlusnorme.

Mis on huumor? See on uurijaid huvitanud juba alates Platonist ja Aristotelesest. Definiitsioone on mitmeid ning need jäävad enamuses üldsõnaliseks, näiteks Rod Martini (2007: 3) käsitluses on huumor sõnaline või mitesõnaline stiimul, mille vallandab inkongruentsus (st kaks või enam vastandlikku tähendusvälja, mis omavahel põkkuvad) ja mille eesmärk on põhjustada naeru või vähemalt pakkuda meelelahutust. Mõni määratlus rõhutab huumori ja agressiivsuse ühisosa rohkem (Gruner 1997), teised vähem (Oring 2023). Inkongruentsus, mis huumori käivitab, on tavaliselt suunatud ning toob esile nalja sihtmärgi, keda vastuvõtjad teatud stereotüüpide järgi tunnevad: „[---] koomik, kes nimetab naisi hilpharakateks või mustanahalisi murjaniteks, võib väljendada seda, mida tema kuulajad mõtleavad, kuid ei julge välja öelda, ning seda tehes vabastada pingest nii endid kui teisi” (Eagleton 2019: 143). Stereotüübid võivad väljenduda ka vaenunimedena, kui rahvuse või grupi nimetus muutub kasutuskontekstist olenevalt. Näiteks keeleliselt neutraalset nimetust *venelane* on võimalik kasutada nii positiivses kui ka negatiivses võtmes, nagu ilmestavad need näited eesti internetikeskkonnast: „Kas Eesti venelased on selles süüdi, et nad siia elama on sattunud? Kas nad on süüdi NL-i kuritegudes? Ei, me ei saa neid süüdistada” (Delfi, Artur Absull 3. II 2001) *versus* „ja ja võta võõras venelane maijja hakkab veel vargile, lürbi pärs seda suppi, peksa ka ei saa anda” (Delfi, macoy 19. III 2002). On ka vaenunimesid, mis teenivad selgelt üht eesmärki – teise grupi halvustamist – ja millele positiivne tähendusväli puudub, nt *tibla*. Seda võidakse kasutada iroonianana, nt „tere, mjina olen tiibla, isa on varas ja parashiit” (Delfi, ivan 19. VIII 2005), negatiivsete stereotüüpide väljendamiseks, nt „tibladel ongi komme seinu sodida ja oma suguelundeid sinna joonistada” (Delfi, Jah 4. II 2011), või ka otsese sõimuna, nt „no on madalalauabalised need kuradu tiblad ikka küll! kas keegi teab kus see kuradi Morozov elab, läheks ja annax talle vastu pead!” (Delfi, marx 15. XII 2008). Kuigi ühiskonnas on agressiivsuse ilmingud taunitud, annab nali võimaluse karistamatult oma agressiivsust näidata. Teiste reaktsioonid ülaltoodud kommentaaridele annavad aimu sellest, et nii iroonilist kui ka otseselt solvavat sisu on sageli peetud naljakaks

või vaimukaks (vt ka Laineste 2008). Internetti iseloomustab vastutustundetu agressiivsus kombineerituna iroonia ja huumoriga, mis vastastikku teineteist nii rõhutavad kui ka neutraliseerivad: rõhutavad selle kaudu, et „rännak” muutub kujundlikumaks ja meeldejäavamaks, neutraliseerivad aga agressiivsuse näilisuse, mängulisuse argumentidega. Sihtmärgi olemasolu viitab niisiis agressiivsuse kohalolule huumoris ning sihtmärgita nali – erandina vahest absurdinali või sõnamäng – on selgelt vähemuses. Defineerides huumorit sel viisil, võivad huumori tajumine ja reaktsioonid suurel määral oleneda saatjast ja vastuvõtjast, nende hoiakutest ja taustast, aga ka inkongruentsuse fookusest.

Tundub, et peale teadlaste on ka kõigil teistel oma ettekujutus sellest, mis on hea (ja halb) huumor (Kuipers 2006; Laineste 2011, 2020). Seda, kuidas inimesed huumorit määratlevad ning seletavad, võib käsitleda rahvaliku, vernakulaarse definitsioonina, mis on akadeemilisega võrreldes oluliselt mustvalgem, polariseeritum. Inimesed tõmbavad eristusjoone „hea” – naljaka, tervisliku, kahjutu – huumori ja „halva” – agressiivse, solvava või ründava – huumori vahele (Laineste 2011). Lisaks on internetisuhtluse laienemine kujundanud huumori tajumist ja edastamist (Attardo 2023; Laineste, Shilikhina 2024). Agressiivsuse roll huumori defineerimisel muutub selle valguses aina asjakohasemaks.

Käesoleva artikli eesmärk on selgitada huumori ja agressiivsuse vahelisi jõujooni, käsitledes teooriaid, mis defineerivad huumorit ja vägivalda lähedaste nähtustena, aga ka selliseid, mis eitavad nendevahelise seose olemasolu või tähtsust. Anname ülevaate valitud huumoriteooriatest antiigist tänapäevani, näidates, kuidas on kujunenud idee huumorist kui vägivallast/vägivallatusest ning kuidas on sotsiaalmeedia ja internetisuhtluse populaarsus mõjutanud huumori ja agressiivsuse seost või selle tajumist. Meie eelkõige teoreetiline ülevaade analüüsib huumori ja agressiivsuse temaatikat folkloristlikust ja lingvistilisest vaatepunktist. Huumor põrkub pidevalt sotsiaalse hierarhia, ootuste, aga ka loogika ja lingvistiliste konventsioonidega. Eriti nähtav on huumori mitmetähenduslikkus ja sellest tulenev võimalik ründav olemus internetisuhtluses, kus vastutus oma väljaõeldu ees tundub väiksem kui silmast silma suhtluse puhul.

Meie keskne argument lähtub mõttest, et huumoril ja naerul on sotsiaalne lähtepunkt ja motivatsioon, samamoodi nagu mängul või agressiivsusel (Oring 1992). Huumori loomise, märkamise ja tõlgendamise puhul põimub vahetu sotsiaalne kontekst laiema, kultuurilise kontekstiga. Peale meelelahutuse ning naerma ajamise kannavad huumoritekstid ka teisi sotsiaalseid funktsioone: nendega võib kaaskodanikele muljet avaldada, tähelepanu püüda, mainet luua, heakskiitu saavutada jms (Mulkay 1988). Just nimelt mitmetähenduslikkuse ja mängulisuse tõttu on huumor kasulik olukordades, kus tuleb väljendada oma vastumeelsust, vastupanu, piinlikkust või muul moel keerulisi, riskantseid ja/või vastanduvaid seisukohti. Huumor võib ka aidata lahendada konflikte ja pingeid. Teisalt on huumor sageli kriitiline ja ründav. Isegi kui agressiivse huumori saatja ütleb, et ta tegi ainult nalja, jääb öeldud sõnade tajutud agressiivsus mõne vastuvõtja jaoks alles. Suutmatuse või tahtmatuse huumorit märgata või positiivselt hinnata muudab osa vastuvõtjaid omakorda haavatavamaks. Internetisuhtluses on kellegi üle / kellegagi koos naermine eristamatud kui

silmast silma kommunikatsioonis, pealegi võib kellegagi koos naermine alati hõlmata kellegi üle naermist, sest naljal on grupiväline sihtmärk, kelle üle (agressiivset) nalja heidetakse.

Selle artikli fookuses olev kellegi üle naermine sisaldab suure tõenäosusega agressiivsuse alget. Enamasti räägitakse kellegi üle naermise kontekstis suurematest sotsiaalsetest gruppidest, mitte kahe inimese vahelisest suhtlusest (Martin 2007: 18). Sellest võtavad osa kolm osapoolt: saatja ehk huumori kommunikeerija, kuulajad ehk vastuvõtjad ja sihtmärk – nalja objekt. Sihtmärk võib, aga ei pea olema füüsiliselt kohal, ning tema kaudu naeruvääristatakse kogu (etnilist, ealist, soolist vm) gruppi (vt ka Ermida 2023). Kellegi üle naermine on nauditavaim neile, kes suhtuvad sihtmärki negatiivse hoiakuga ja stereotüüpselt ning kes selle väljaütlemise kaudu kinnitavad oma identiteeti ja grupikuuluvust (Zillmann, Cantor 1976). Sihtmärgistatud naermisest saadav nauding võib olla passiivne (vastuvõtja tunneb lõbu sihtmärgiga toimunud õnnetuste üle) või aktiivne (saatja otsib viise, kuidas sihtmärki avalikult rünnata ja alandada). Huumor on seotud selliste mõistetega nagu vastuseis, transgressioon, revolutsioon (Orwell 1945), mis kõik viitavad indiviidi ja ühiskonna kokkupõrkele. Huumori tsenseerimine näitab, et huumori mässumeelsus on pidevalt aktuaalne (Aristoteles 2003; Cheauré, Nohejl 2014; vt ka Weaver 2011).

Huumor ja/kui agressiivsus: teoreetiline ülevaade

Küsimus, kas huumor on agressiivne või mitte, on huvitanud uurijaid aastasadu. Agressiivsus võib huumoris väljenduda mitmel moel, näiteks sisaldavad huumoritüübid erineval määral rünnakut (skaala ühes otsas on sarkasm, narrimine, iroonia, teises absurd, keerdküsimus; vt Attardo 2020: 10–13). Huumori agressiivsust on analüüsitud tekstitasandil (huumorimehhanismina on kasutusel ootamatu ja isegi vägivaldsena tunduv suunamuutus teksti ülesehituses; Attardo 2001), aga ka konteksti- või metateksti tasandil. Siinkohal on oluline, kuidas meie määratleme mõistet *agressiivsus* (paralleelselt ka *ründavus*, *vägivaldsus*): see on mis tahes tegevus, mille eesmärk on teise haavamine (Baron, Richardson 1994; vt ka Ermida 2023). Siin artiklis osutame, et nii inkongruentsus- kui ka üleolekuteooria väidavad, et huumor sisaldab kokkupõrget või vastuolu, kas siis inimeste või ideede tasandil. See kokkupõrge on mitut huumoriteooriat ühendav element ning on aina olulisem tänapäeva (interneti)huumori analüüsil.

Arthur Koestler (1964: 53) märkis, et juba Vana Testamendi viited naerule või naermisele on seotud negatiivse tähendusväljaga: põlguse, halvakspanu, pilkega. Ka antiikfilosoofid mõtestasid huumorit kui suures osas agressiivset nähtust. Kuigi sellest ajastust on säilinud vaid fragmentaarseid märkmeid, on ideed tänapäevani aktuaalsed. Huumorit käsitlevad agressiivsena teooriad, mida ühendab üleoleku (ingl *superiority*) mõiste – täpsemalt ettekujutus, et igasugusel huumoril on sihtmärk, kelle üle naerda, ning et suunatud nali on olemuselt agressiivne (Martin 2007: 43–47). Anname järgnevalt ülevaate selle suuna tekkest ja arengust ning peamistest teoreetikutest.

Platon väitis dialoogis „Philebos”, et naeru allikaks on pahatahtlikkus. Rõõm, mida saab äratundmisest, et teistel läheb halvemini, on huumori peamine ajend. Platon põhjendas naeru mõistuse kontrolli kadumisega; sellest tuleks sotsiaalse korra huvides hoiduda, seda alla suruda ja tsenseerida. Platoni keskne väide on järgmine: „[---] naeruväärsus on teatud kurjuse, eelkõige pahe väljendus [---] kui naerame teiste naeruväärsuse üle, siis meie nauding seguneb pahatahtlikkuse ja valuga [---] ja sellistel puhkudel tunneme ühtaegu kahjurõõmu ja naerame.” (Platon, tsit Morreall 1987: 11–13)

Aristoteles jätkab Platoni mõttekäiku, nõustudes, et naer on olemuslikult ründav ja kui naerdakse, siis sihitakse sellega kedagi või midagi endast alaväärsemat. „Poeetikas” väidab Aristoteles, et komöödia on „[---] halvamate <iseloomude> jäljendus, kuigi mitte kogu pahelisuses, vaid <osaliselt, sest> naljakas on inetust <vaid üks> osa. Naljakas on ju mingi valutu ja lahjutu eksimus või inetus, just nagu naljakas mask on midagi inetut ja moonutatut ilma valuta.” (Aristoteles 2003: 23) Ent naeruvääristamine ei tohi olla otseselt ründav või ohtlik ega tekitada valu. Taktitundeline inimene teab, millised naljad on lubatud ja millised mitte. Aristoteles jätkab huumorialast arutelu „Nikomachose eetikas” väitega, et nii nagu on olemas vägivaldsust, mida seadusandjad keelavad, peaks ära keelama ka teatud tüüpi nalju (Aristoteles 1996: 95, 4.8). Siin tõstatub küsimus tsensuurist, osutades sellele, et huumorit peeti ohtlikuks ja hirmutavaks juba sajandeid tagasi.

Thomas Hobbes arendas huumorit üleolekuna käsitlevat seisukohta edasi, pakkudes välja, et õnnestumiste taustal on alati teiste ebaõnnestumine ning et naer on „ootamatu rõõm”, mis pühitseb seda õnnestumist ja võitu teiste üle. Ta osutab, et „inimesed naeravad teiste ebakindluse üle, ning selles vastanduses võimenduvad nende endi positiivsed küljed” (Hobbes 1651: 27, tsit Morreall 1987: 20). Selline vaade huumorile kõlab ka hilisemates teooriates, näiteks Charles Gruneri (1997) käsitluses on huumor alati agressiivsuse mänguline väljendus. Oma evolutsioonilis-sotsioloogilises käsitluses väidab ta, et esimene naer vallandus eelajaloolise inimese huulilt siis, kui ta saavutas võidu oma vastase üle. Aegade jooksul on võidumõire võtnud sotsiaalselt vastuvõetavamaid, enamasti verbaalseid vorme, kuid naeru põhi-olemus on jäänud samaks (vrd Rapp 1951, kes ütleb, et naer on nagu iidse džunglis kostnud triumfihüüe). Niisiis, keele arenguga käsikäes hakkasid inimesed ründama üksteist pigem sõnade kui relvadega. Gruner väidab, et huumorit, milles puudub agressiivsus, pole olemas ning isegi sõnamäng on agressiivne: selles toimub võistlus teksti saatja ja vastuvõtja vahel ning viimane kaotab jõukatsumise, saades seeläbi nalja sihtmärgiks. Ka absurdihuumoris võib eristada peale saatja ja vastuvõtja nalja objekti: selles naerdakse kokkusobimatute asjade vaheliste rumalate seoste üle. Gruner pakub, et huumor tekib siis, kui ootamatult on mõistetud oma võitu nalja sihtmärgi, sõnamängu mittemõistja või tobeda naljastenaariumi üle. Igast huumoritekstist võib välja tuua nii võitja kui ka kaotaja, ning kui võtta huumorist selle agressiivsus, siis ühes sellega kaob huumor ning tekst pole enam naljakas. (Gruner 1997) See, et oma võidu adumine peab publikule tulema ootamatult, seob Gruneri teiste inkongruentsusteoriatega, kus huumor on tähendusväljade ootamatu kokkupõrke tulemus (vt allpool).

Mitmed XX sajandi huumoriteooriad käsitlevad nalja kontekstuaalsena. Teksti naljakus varieerub vastavalt interaktsioonis osalejate seisukohtadele ja nende vahelistele võimusuhetele (Zillmann, Cantor 1976; La Fave 1972). Huumor tekib kergemini siis, kui nalja tehakse grupi üle, kelle suhtes on publikul (sarnaselt nalja rääkijaga) negatiivsed hoiakud. Niisiis sõltub huumori agressiivsus esitamiskorraldusest, aga ka sotsiaalsest kontekstist, mitte niivõrd huumori (agressiivsest) põhiolemusest. Nalja rääkija motivatsioon ja vastuvõtja hoiakud on teksti agressiivsuse tajumisel väga olulised. Nalja mõju sõltub ka saatja huumoristiilist (Martin 2007: 211): kui stiil on agressiivne või enese pihta suunatud (vastandina sõbralikule või ennast toetavale; ingl *aggressive, self-defeating, affiliative or self-enhancing*), siis võib huumor pigem eraldada inimesi kui neid ühendada, olla pigem kahjulik kui kasulik; see tähendab: olla eelkõige agressiivne ning mitte heatahtlik. Huumoriloojad ja -levitajad on alati naernud inimeste puuduste ja ebatäiuslikkuse üle, kuid küsimus on selles, millal läheb nali liiga kaugele (Marsh 2014) ning pole seetõttu enam naljakas.

Filosoofiliste ja sotsiaalsete lähenemiste kõrval on olulised lingvistilised huumoriteooriad. Tuntud ja tsiteeritud on Victor Raskini (1985) ja Salvatore Attardo (2001 ja hiljem) käsitlused, mis samuti rõhutavad huumori konteksti olulisust. Aga on ka selliseid teooriaid, kus huumorit nähakse eelkõige kontseptuaalse (kognitiivse), mitte niivõrd sotsiaalse nähtusena (Bergson 1911; Brône, Feyaerts 2003; Barcelona 2003; Krikmann 2009; Hurley jt 2011). Koestler, Arvo Krikmanni (2003) sõnul huumoriteooria „kodutu meel”, esindab taoliste käsitluste alguspunkti. Tema nägemuses on huumor kahe tähendusvälja kokkupõrge, ning inkongruentsus – põhiline huumorimehhanism – on rünnak ratsionaalse mõtlemise vastu. Oma teoses „Loomisakt” (1964) analüüsib Koestler loovust ja selle väljendust kultuuris ning toetudes bisotsiatsiooni mõistele (vrd inkongruentsus, Krikmann 2003) väidab, et see on igasuguse loovuse alustala: seda on huumoris, aga ka teaduses ja kunstis. Huumoris väljendub bisotsiatsioon kui inkongruentsus, teaduses kui süntees ning kunstis kui kujundite kõrvutamine. Igaüks neist annab kindla emotsionaalse põhitooni: huumori puhul on selleks agressiivsus, teadusel erapooletu neutraalsus ning kunstil eksalteeritus või tragöödia (vt ka Krikmann 2003: 806).

Lingvistilisest ja kognitivistlikust vaatenurgast on huumor peamiselt intellektuaalne mäng ideede ja tähendustega, mille käigus tekib kahe tähendusvälja (ehk skripti, vt Raskin 1985) konflikt või kokkupõrge. Ideed võivad olla esitatud ka mõistatusena, milles on loogikaviga ja mida kuulaja peab kuidagi lahendama, et tekst tähenduse omandaks. Huumori looja või kommunikeerija eesmärk on kuulajate üllatamine ootamatute seostega. Seetõttu on väga oluline, kuidas huumorit sõnastatakse ja esitatakse. Otseütlemine ja konkreetsus tapab huumori, mistõttu peab osa tähendusväljast olema varjatud. See on osa, mida Sigmund Freud (1990 [1905]) kutsus tendentslikuks või kallutatud huumoriks (ingl *tendentious humour*), st selline, mida toidavad seksuaalsed, küünilised või agressiivsed impulsid ning mida ei tohiks avalikult jutuks võtta (see asjaolu toob sisse muidugi ka sotsiaalse dimensiooni, st sotsiaalse tabu teemad). Tundliku teksti peitmist nimetavad eespool mainitud uurijad (Raskin 1985) skriptide kattuvuseks (st ühe tähendusvälja peitmine teise,

ilmsema ning esiletõstetud tähendusvälja taha; Raskin 1985). Nalja mõistmisel on oluline peidetud, kuid kohase (ingl *appropriate*) tähenduse (Oring 1992) nähtavaks tegemine, stereotüüpse koomilise sihtmärgi valik (nt *ihne šotlane*; Davies 1990), mis on n-ö otsetee või valmis šabloon nii saatja kui ka vastuvõtja mõtlemises, või kognitiivse vea tegemine naljaloogikas (Hurley jt 2011). Teist tähendust saab varjata ka kujundkeele kasutamisega, näiteks metonüümi, mis vihjab teisele tähendusväljale teiseste detailidega (ootamatute, mitte kesksete stereotüübiosistega), või metafoori abil (tegeliku tähenduseni „hüppamine” teise, kognitiivselt kauge skripti kaudu), paljastudes puändis. Oluline on see, et nende mehhanismide olemasolu ei taga tingimata huumorit, sest tulemust mõjutavad lisaks mitmed kontekstuaalsed faktorid – saatja ja vastuvõtja identiteet, teksti omadus, konkreetne situatsioon jne (vt Raskin 1985 ja tema huumorivalem).

Niisiis tekib huumor tähenduste mitmesuse ning sellest tingitud kokkupõrke tulemusel kognitiiv-lingvistilisel tasandil, sõltudes ühtlasi esituse kitsamast ja laiemast sotsiaalsest kontekstist. Huumori õnnestumiseks on vaja, et saatja manipuleeriks vastuvõtja mõttemaailma ja ootustega. Vastuvõtja eeldab, et tekst liigub teatud suunas, kuid siis ta „röövitakse” ja juhatatakse uue, ootamatu kognitiivse tähendusvälja suunas. See „vägivaldne” kognitiiv-lingvistiline tegu tundub tagantjärele enamasti kuulajatele õigustatud ja auditav, sest puänt avab nende ees uue ukse seinas, mis tundus olevat selle humoristliku „inimröövi” lõpp-punkt, ning nad näevad huumoritekstis esitatud ideid hoopis uues valguses.

Siinkohal peame kirjeldama „peateed” ehk seda osa huumoritekstist, mida mööda kuulajad esialgu liiguvad. See esmane tee – teksti „ilmne” tähendus – peab olema esitatud piisavalt lihtsalt ja liigitõmbavalt. Ootuspärane stsenaarium viib vähemalt teoreetiliselt ja n-ö tõsise diskursuse raames elementaarse, selge lahenduseni. Tavaline ning ootuspärane – lähedaseim lingvistilisele konventsioonile – on tähendus, mis lisaks lihtsusele on sage, igapäevaselt esiplaanil, mis pole metafoorne ega muul moel keeruline mõista. Lingvistilised konventsioonid toimivad kui teeviidad, mis muudavad suhtluse ökonoomseks ja selgeks ning on seega tava-suhtluses kasulikud, kuid huumori kontekstis toimivad need teisiti, n-ö segaja või eksitajana. Kõrvalekalle konventsioonist (ning huumori tegelik tähendus) on markeeritud ja selle töötlemine nõuab lisapingutust. Huumoriteksti markeeritus erineb muudest stiilimarkeritest (nt kirjanduslikus või ajakirjanduslikus tekstis) selle poolest, et huumoris manipuleeritakse tähenduste salientsuse ehk kontekstuaalse esilduvusega, seda järk-järgult muutes (ingl *grading salience*, vt Giora 2003). Lihtsa, konventsionaalse tähenduse ettesöötmine pöörab segava, sohi- või valetähenduse esmaseks (Oring 2023). Huumoriteksti eesmärk on kuulaja vaejälgedele juhtida, nagu klassikalises keerdküsimuses: „Kui kaugele suudab koer metsas joosta? Poole peale. Pärast seda jookseb ta juba metsast välja.” (Rothbart, Pien 1977) Selles keerdküsimuses jääb konteksti inkongruentsus (nt metsa ebaloogiliselt korrapärane, täiusliku ringi kuju või koera ebatõenäoliselt sirgjooneline liikumine läbi metsa, rääkimata jooksmise hämarast eesmärgist; vt ka Hempelmann, Attardo 2011) kuulaja jaoks lahendamata ka siis, kui puänt on ära olnud ning ootamatu vastus käes. Tuleb tõdeda, et konteksti inkongruentsus ei tule kõne alla ainult naljadega, vaid ka mittehümoorikate tekstide juures

(vt Triezenberg 2008), kuid seda ei taheta meelsasti märgata, sest loodetakse kuulda loogilist lahendust vastuoludele, mida tekst väljendab. Näitena võib tuua matusekõne, kus matusetalitaja kirjeldab lahkunut kui veinilembest, seebioopereid vaadata armastanud inimest – see on antud seoses ootamatu, kuid mitte naljakas.

Elliot Oring (1995) rõhutab inkongruentsuse võltsi või sohilembest loomust. Ta kasutab sõna *spurious*, mida on enamikku Euroopa keeltesse keeruline tõlkida (sõna etümoloogiaks on ladinakeelne *spurio*, mis tähendab 'võlts, vale-, sohi-'). Seotud ingliskeelsed terminid *bogus* või *phony* pole samuti kergelt tõlgitavad, pärineades ameerika slängist. Vaatamata tõlkimise keerukusele toetab Oringi võltsloogika või sohikäigu idee (vt ka *paraloogilisus*, Oring 2023) meie arutluskäiku. Huumor pakub kuulajatele sohikäigu ning meelitab sellele järgnema, kuigi on algusest peale selge, et see käik ei vii kuhugi (naljarääkimise kontekst või huumorižanr – anekdoot, keerdküsimus, karikatuur – annab juba ette signaali, et esmase, näiliselt peamise tähendusvälja puhul on ilmselt tegu valetega). Naljaskripti valskus puudutab nii loogikaseaduste eiramist (kasutades ajutist n-ö kohalikku loogikat, vt Ziv 1984) kui ka kuulajate ootuste vastu astumist ning tavakeele konventsioonidest üle astumist (nt kasutades dialekti, makroonilist kõnet, uudseid metafoore, mitteartikuleeritud kõnet vms). Oring oli ka üks esimestest, kes võttis sõna Freudi huumoriteooria vastu, mis näeb agressiivsust nalja põhimehhanismina (Oring 1992: 16–28). Oring küsib: kui agressiivsust väljendatakse huumori abil, siis miks kohtab palju ilma „huumorirüüta” agressiivsust ja miks inimesed suunavad agressiivsust – näiteks anekdoote – ka iseenda või grupi vastu, kuhu nad kuuluvad (seda analüüsis ta juudinaljade näitel). Ta leiab, et huumor on eelkõige meelelahutuslik ja mänguline ning see, et seda võib kasutada rünnakuna, on teisejärguline (Oring 1992: 19). Kohase inkongruentsuse idee autorina (Oring 1992: 1, ingl *appropriate incongruity*) ütleb ta, et näiteks absurdihuumor ei peitu mitte tabustatud tungide väljendamises, vaid hoopis soovis loogikareegleid ja valitsevat korda rikkuda (Oring 1992: 20). Rünnak valitseva korra vastu peab olema loominguline ning ootamatu, muidu nali ei tööta. Niisiis väidab Oring, et huumori agressiivsus põhineb rääkija kavatsustel, ja kuigi naljad võivad agressiivseid kavatsusi kanda, ei ole see huumori defineeriv omadus.

Ka Christie Davies (2002) rõhutab, et agressiivsuse või viha väljendamiseks on palju vahendeid, mis on oluliselt efektiivsemad kui huumor. Davies käsitleb huumorit rahumeelse rõõmuna (ingl *mirth*), millel pole otsest seost agressiivsete või alandavate stereotüüpidega. Huumor loob kujuteldava, mitteheauskse (ingl *non-bona-fide*, Raskin 1985) maailma, kus on väljamõeldud sihtmärgid ja mille „agressiivsuse” pärast pole mõtet solvuda (Davies 1990, 2002; vt ka Gundelach 2000). Ka sotsioloog Michael Mulkay (1988) väidab, et kuigi mõni huumoriliik (nt etnilised naljad) võib tunduda agressiivne, siis nende kõrval on hulk teisi (nt absurdihuumor), millel puuduvad agressiivsuse tunnused ning mille ründav loomus võib avalduda ainult konkreetse esituskonteksti kaudu, mitte naljanarratiivis ehk tekstis endas.

Suur osa tänapäevaseid psühholoogilisi käsitlusi nendib, et huumorimeel on positiivne ja ihaldusväärne isiksuseomadus, mis mõjub hästi tervisele ja üldisele heaolule. Positiivse psühholoogia järellainetuses nähakse huumorit individuaalse tugevusena; see osutab näiteks heale kohanemisvõimele, aga ka tervele ellusuhtumisele,

kergendab raskustega toimetulekut ja ennustab kõrget subjektiivset heaolutunnet (vt Martin 2007: 192). Samas on praeguseks teada, et vaid sõbralik ja ennast toetav huumoristiil omavad tervistavat ja positiivset toimet ning panustavad õnnelikkusse (Ford jt 2016). Positiivne vaade huumorimeelele on andnud tõuke seda propageerida ja arendada spetsiaalsetes töötubades, seminarides, populaarteaduslikes raamatutes. Huumorit soovitatakse kasutada koolides, haiglates, töökohal, psühhoterapias ja mujal (Kuiper, Martin 1998). Siiski on ülipositiivne vaade huumorile muutunud XXI sajandil harvemaks ning huumorit ei käsitleta mõõdutundetult hea, tervisliku ja süütuna. Mitmed uurimused näitavad, et agressiivse ja enda pihta suunatud huumoristiili kasutamine võib kaasa tuua hoopis negatiivseid tagajärgi (Martin jt 2003), ja seetõttu on viimasel kahel aastakümnel huumori üdini heatahtlik loomus teaduses kahtluse alla seatud.

Huumor ja agressiivsus internetis

Paljud eelnevas peatükis kirjeldatud huumoriteooriad pigem pooldavad huumori ja agressiivse vähem või rohkem orgaanilist seost. Kuigi tänapäeva uurijad ei võta enamasti radikaalset seisukohta (st ilma agressiivsusest pole huumorit), siis vähesed eitavad, et huumorit saab agressiivsuse väljendamiseks või rünnakul kasutada. Tühistuskultuuri ja internetitrollimise tõusulainel tundub, et agressiivsuse ja huumori seos on väga aktuaalne ja seda tuleks taas nii akadeemilisest kui ka tavakasutaja vaatepunktist käsitleda.

Uurimustes on selgunud, et internetihuumor tekitab vastakamaid reaktsioone kui silmast silma naljatamine ning et solvumine on nende hulgas üks tavapärasemaid (Laineste 2010: 656). Internetihuumoril on vähe kontekstuaalseid vihjeid ning selle tajumist ja tõlgendamist mõjutab identiteetide paljus, internetisuhtluse asünkroonsus, globaliseerumine, anonüümsus ning oht jõuda liiga tundliku publikuni (Laineste, Shilikhina 2024). Sellised omadused võimendavad huumorit ja sellele järgnevate reaktsioonide polariseerumist. Huumoris väljendatavad stereotüübid, mida serveritakse „ainult naljana”, võivad kergesti solvata internetikasutajaid ning vallandada tsensuuri, tühistamise või huumori mõiste ümber defineerimise laine. Kõige paremini tuntud juhtum, mille tagajärjel jõudis vägivald linatänavatele, on Muhamedi karikatuuride skandaal Taanis ja laiemalt (vt Davies jt 2008). See oli oluline õppetund järgmiste huumoriskandaalide mõistmiseks ja modereerimiseks (vt Ödmark 2021). Pärast 2005. aastat on karikatuuriskandaalid üha sagedasemad.

Huumoriskandaale käsitletud Giseline Kuipers (2009: 221–223) nimetab kuus põhilist huumori koostisosa: inkongruentsus, mittetõsidus, nauding, sotsiaalsus, üleastumine, agressioon. Nimekiri ilmestab tuntud metafoori, et huumor on kahe teraga mõök (Laineste 2013): huumor on positiivne – sotsiaalne ning nauditav – nähtus, samal ajal võib sellega kaasneda vägivald, üleastumine ja agressioon. Üleastumine tähendab Kuipersi analüüsis tabu- ja tundlike teemade julget ja provotseerivatki käsitlemist, näiteks seksi, soolisuse, surma, haiguse, võimu ja negatiivsete stereotüüpide kasutamist huumoris (Kuipers 2009: 223). Agressiivsus on tajutav huumori

võimes solvata ning naeruvääristada oma sihtmärki. Kuipers leiab, et huumoristiil on sotsiaalne, sest huumori mõistmine ja hindamine on seotud kogemustega sellest, mille üle ja kuidas võib naerda, ning ka sellest, millised on kuulaja kultuuriteadmised ning väärtused. Kuipers osutab sellele, et erinevused huumori tajumisel viivad ka selle hindamise erinevusteni, sest märgatakse ning oluliseks peetakse hoopis erinevaid asju. (Kuipers 2009: 223) Teisisõnu, ta väidab, et inimesed hindavad huumorit vastavalt oma kultuuritaustale ja teadmistele ning lisaks oma isiksuseomadustele. „Naerukogukondade” tekkimisel on seega oluline roll mitmel laiemal ja kitsamal kontekstuaalsel faktoril (nt COVID-i teemaliste meemide ja huumorikogukondade kohta vt Han, Kuipers 2021).

Kuipersi ideed on leidnud toetust hiljutistes NETLANG-i projekti raames läbi viidud uurimustes, mis näitasid, et mõni teema provotseerib internetikasutajaid rohkem kui teine (Ermida 2023; vt ka Laineste 2013): nt religioon, seksuaalne orientatsioon ning immigratsioon. Oma pahameele väljendamisel teiste gruppide (nende hulgas religioossete rühmituste või migrantide) suhtes kasutatakse mitmeid retoorilisi strateegiaid: otsest agressiooni, vihakõnet, aga ka metafoore, huumorit. Sihtmärki kujutatakse nii positiivses kui ka negatiivses kontekstis halva, ebameeldiva, kurjana (nt inimsööjatena; Laineste, Lääne 2015). Sellised metafoorid toimivad lühikäigenduseks, mis viivad vastuvõtja negatiivsesse tähendusvälja, ning neid kasutavad heameelega ja sihipäraselt ka huumori loojad (Musolff 2015). Enamasti aga huumor ega otsene vihakõne samas tekstis korraga ei esine ega kattu (Laineste, Chłopicki 2023): huumor korreleerub pigem mängulise, pehmema kriitikaga. Võib isegi öelda, et huumor pehmendab oodatult vihakõne agressiivsust ja/või mõnel juhul neutraliseerib seda (vt Davies 1990; Laineste, Chłopicki 2023).

Internetikeskkonna anonüümsus ja asünkroonsus soodustab huumori jõudmist eriilmelise publikuni ning tõmbab ta kergesti kaasa, kuigi ühel hetkel võib selguda, et pahaaimamatu publik on ootamatute, tema mõttemaailmaga sobimatute mõttekäikudega eksiteele viidud või „pantvangi võetud” ning ei nali ega situatsioon ise pole üldse naljakas. Näiteks võib tuua veebikommentaari, mis on suunatud usklikke pihta (analüüsi vt Laineste, Chłopicki 2023): „Nii õudsalt naljakas on teid usklikke kuulata. Nagu oleks eksinud hullumajja, kus kõik ootavad uusi rohtusid, enne kui eelmised oma toime lõpetavad:D:D:D” (YouTube: The worst of Christian TikTok). Kommentaator kritiseerib YouTube’i videot, milles usklikud siiralt ja üsna emotsionaalsel viisil kirjeldavad oma usukogemusi. Metafoorid, mida kommentaator kasutab, on mõeldud võimendama kujutluspilti, et usk on hullus ja usklikud on hullud. See küll pole vihakõne, kuid värvika kujundlikkuse kaudu loob see usumaailmast negatiivse pildi. Kuid kas tegu on huumori, agressiivsuse või millegi muuga, on jäetud vastuvõtja otsustada – autor jääb neutraalseks ja tõlgendamisprotsessis ei osale. Sarnase ohu üle on mõtisklenud eesti meemimeistrid Paide arvamusefestivalil 2023: näiteks meenutas restomeemide sisulooja Rainis Pajumäe, et ta on oma kanalis postitanud meeme, mis on tema jälgijaskonda solvanud. Ta tõi välja põlvkondadevahelise erinevuse internetimeemide mõistmisel ja tõlgendamisel. Internetikeskkonna lai kättesaadavus võimendab vääritimõistmist ja potentsiaalseid konfliktikohti isegi juhul, kui postitaja identiteet on avalik ja tema n-ö meemikäekiri tuttav.

Toodud näited ilmestavad probleeme, mis internetikeskkonnas leviva huumori tõlgendamisel tekivad: oluliste kontekstuaalsete vihjete puudumine (saatja identiteet ja grupikuuluvus, emotsionaalne seisund, kavatsus), asünkroonsus, mitmemõttelisus jmt. Otsus naljakuse kohta tuleb langetada selle põhjal, mis on kättesaadav. Kui kontekstuaalseid vihjeid on vähe, tõusevad aina olulisemaks muud teksti omadused ja detailid, nagu emotikonid, metafoorid, stereotüüpide mitmesuunaline, sh irooniline kasutamine (iroonia kohta vt Simpson 2003) ning kujuteldavate maailmade loomine. Vastuvõtjad – interneti kontekstis vaatajad-lugejad – tõmmatakse endaga kaasa ilma põhjalikuma seletuseta ning sunnitakse tõlgendama inkongruentset teksti tagasipöördumise, sh nähtu olematuks tegemise võimaluseta. Huumori mitmemõttelisus võib internetikeskkonnas tuua ootamatuid tulemusi. Internetikasutajad on muutunud tundlikumaks kõikvõimalike teemade ja nende käsitusviiside suhtes (Nagle 2017) ning rünnakud, sealhulgas humoorikad rünnakud, on selles keskkonnas igapäevased. Solvumis- ja tühistuskultuur domineerib nn lumehelbekeste põlvkonnas (vastavalt Collins English Dictionary'le on see rahvapärane termin põlvkonna kohta, kes sai täiskasvanuks 2010-ndatel või hiljem ja kes on tuntud madala sotsiaalse valuläve poolest ning solvub kergesti). Kannatuse, nõrkuse ja haavatavuse rõhutamine on muutunud keskseks nii mõnegi ühiskonna liberaalses ideoloogias (Nagle 2017: 84). Tumblr oli esmane internetikeskkond, kus lumehelbelikke väärtsi propageeriti ja taastoodeti, kuid see on levinud kiirelt peavoolumeediasse ning ametlikku poliitikasse. Samal ajal on tõusnud huvi poliitiliselt ebakorrekte ja vägivaldse huumori vastu (Attardo 2023). Igale huumoripotentsiaaliga sündmusele järgneb huumorilaine, mis paistab silma musta huumori poolest ning kommenteerib konflikte, katastroofe või tragöödiad, justkui tuntaks teiste kannatustest rõõmu (Oring 1992; Kuipers 2011; Attardo 2023). Sellist tendentsi on võimalik järgida ka Eesti kontekstis: alates kaksiktornide terrorirünnakust Ameerika Ühendriikides septembris 2001, mis kombineerus samaaegse kohaliku Pärnu metanoolitragöödiaga, ja lõpetades Kaja Kallase abikaasa Arvo Halliku tehingutega Venemaal. Mõlemale sündmusele järgnes terve laviin meeme ja nalju, eelkõige internetikeskkonnas. Suurt osa neist võib pidada vägivaldseks rünnakuks nalja objekti (terroristide, metanoolisõltlaste ja -müüjate, Kaja Kallase) pihta (vt ka Laineste 2003; Fiadotava jt 2024). Huumorit tõstetakse selles kontekstis esile kui sõnavabaduse ja demokraatia lipulaeva, samal ajal kui solvumist peetakse huumorimeele puudumise ilminguks, seda taunitakse ning selle üle naerdakse.

Avalikus sfääris on hulgaliselt vastakaid, konkureerivaid arvamusi huumori kohta. Angela Nagle (2017) toob mitme näite varal välja, kuidas internet võimendab konflikte ühiskonnas ning huumorireaktsioonides, ning kirjeldab seda kui voorusest hääbisse viivat tsüklit. Esiteks levib meem ühel, muutmatul kujul eri keskkondades ja auditooriumides, kes kõik võivad nähtut erinevalt tõlgendada. Need, kes esialgselt sõnumit toetavad, väljendavad poolehoidu, tehes seda enamasti tõsiselt ja siiralt. Seejärel aktiveeruvad teisitimõtledjad, kes esindavad vastandlikku seisukohta, väljendades end sageli huumori kaudu. Järgneb avalik hääbistamine, mis sihib neid, kes algsesse sõnumisse suure entusiasmi ja poolehoiuga suhtusid. Avalikku hääbiposti pandud inimeste solvumine, pahameel ja muud emotsioonid lahutavad interneti-

kasutajate meelt, eriti kui seda saadab huumor, nt meemid. Lõpuks kaotab teema aktuaalsuse ning mõne aja pärast koondub inimeste tähelepanu järgmisele konfliktile või skandaalile. Selles voorusest-häbisse-protsessis on oluline koht huumoril, mille vallandab siirus ja sentimentaalsus (Davies 2010) ja mis on naeruväärne nende internetikogukondade jaoks, keda vaimustab järgnev spektaakel (Nagle 2017: 12; Oring 1992). Nagle küsib: kas solvavad ja ründavad, üldiselt agressiivsed teemad tõmbavad ligi rohkem inimesi, sest surma ja tragöödia üle tahetakse piinlikust tundmata naerda? Kas inimesi peibutab vägivald ja sellega seostuv huumor? Küsimust võib laiendada: kas see mõjutab huumori tänapäevast tajumist ja määratlemist – et see on (kokkuvõtlikult) positiivne nähtus, millel on kasvavalt (kuigi jätkuvalt mitte defineeriv) agressiivne komponent?

Kokkuvõtte asemel

Juba aastatuhandeid on huumorit käsitletud agressiivsuse mõiste kaudu, kuigi selle kõrval on välja töötatud teisi lähenemisi, mille jaoks huumor on eelkõige mänguline, mitmemõtteline ja rõõmutoov nähtus ning terve, heas seisus ühiskonna tunnus. Huumori mõõdutundetu ülistamine demokraatia kaitsjana ei tee olematuks seda, et paljud võivad tunda end naljast solvatuna. Ühiskonna äärmuslikult tundlik, sentimentaalne ja siiras osa satub omakorda sageli huumori sihtmärgiks, ning huumorimeele puudumise süüdistus muudab nende positsiooni sotsiaalsel väljal veelgi haavatavamaks.

Huumori kontekstuaalse olemuse on hästi kokku võtnud Chiara Bucaria ja Luca Barra (2016: 7), kes väidavad, et huumor ise ei solva – see on kuulaja, kes solvub. Huumori üle solvumine – seega ka selle agressiivsuse tajumine – on alati kontekstuaalne ning eeldab vastust küsimustele: kelle jaoks solvav ja kelle jaoks naljakas? Millises olukorras? Millised võimusuhted kaasa mängivad? Internetikeskkonnas pole neile küsimustele vastata sugugi lihtne. Lõppude lõpuks on huumori kaudu võimalik väljendada väga erinevaid sõnumeid ning emotsioone, taotleda eri eesmärke. Mõni neist sõnumitest, emotsioonidest ja eesmärkidest võib olla agressiivne. Huumor ise pole olemuslikult ei positiivne ega negatiivne, toetav ega agressiivne, hea ega halb: selle tõlgendus ilmneb alati kontekstis.

Artikkel on valminud Eesti Kirjandusmuuseumi projektide „Folkloori narratiivsed ja uskusmuslikud aspektid“ (EKM 8-2/20/3) ja „Huumorireaktsioonid tänapäeva poliitilistele ja religioossetele kriisidele“ (EKM 8-2/23/5) ning Haridus- ja Teadusministeeriumi projekti „Eesti kultuuri arengumustrid“ (EKKD-III2) raames.

VEEBIVARAD

Collins English Dictionary: snowflake generation.

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/snowflake-generation>

Delfi. <https://www.delfi.ee>

NETLANG = The Language of Cyberbullying: Forms and Mechanisms of Online Prejudice and Discrimination in Annotated Comparable Corpora of Portuguese and English.
<https://sites.google.com/site/projectnetlang/introduction?authuser=0>

YouTube: The worst of Christian TikTok.

<https://youtu.be/qm7HFwaNYpY?si=65HkSTGPfyahDHBe>

KIRJANDUS

- Aristoteles 1996.** Nikomachose eetika. (Avatud Eesti raamat.) Tlk, komment Anne Lill. Tartu: Ilmamaa.
- Aristoteles 2003.** Luulekunstist (Poetika). (Keele ja Kirjanduse raamatusari 4.) Tlk, komment Jaan Unt. Tallinn: Keel ja Kirjandus.
- Attardo, Salvatore 2001.** Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis. (Humor Research 6.) Berlin: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110887969>
- Attardo, Salvatore 2020.** The Linguistics of Humor: An Introduction. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198791270.001.0001>
- Attardo, Salvatore 2023.** Humor 2.0: How the Internet Changed Humor. New York: Anthem Press.
- Barcelona, Antonio 2003.** The case for a metonymic basis of pragmatic inferencing: Evidence from jokes and funny anecdotes. – Metonymy and Pragmatic Inferencing. (Pragmatics & Beyond New Series 113.) Toim Klaus-Uwe Panther, Linda L. Thornburg. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 81–102. <https://doi.org/10.1075/pbns.113.07bar>
- Baron, Robert A.; Richardson, Deborah R. 1994.** Human Aggression. New York: Plenum Press.
- Bergson, Henri 1911.** Laughter: An Essay on the Meaning of the Comic. New York: Macmillan. <https://doi.org/10.1037/13772-000>
- Brône, Geert; Feyaerts, Kurt 2003.** The Cognitive Linguistics of Incongruity Resolution: Marked Reference-point Structures in Humor. Leuven: KU Leuven Departement Linguistiek.
- Bucaria, Chiara; Barra, Luca (toim) 2016.** Taboo Comedy on Television: Issues and Themes. (Palgrave Studies in Comedy.) New York: Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1057/978-1-137-59338-2>
- Cheauré, Elisabeth; Nohejl, Regine (toim) 2014.** Humour and Laughter in History: Transcultural Perspectives. (History in Popular Cultures 15.) Bielefeld: Transcript Verlag.
- Davies, Christie 1990.** Ethnic Humor Around the World: A Comparative Analysis. Bloomington: Indiana University Press.
- Davies, Christie 2002.** The Mirth of Nations. New Brunswick: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315133171>
- Davies, Christie 2010.** Jokes about disasters: A response to tales told on television full of hype and fury. – Sick Humor. (Comic and Violence 1.) Toim Christian Hoffstadt, Stefan Höltingen. Bochum–Freiburg: Projekt Verlag, lk 11–40.
- Davies, Christie; Kuipers, Giseline; Lewis, Paul; Martin, Rod A.; Oring, Elliott; Raskin, Victor 2008.** The Muhammad cartoons and humor research: A collection of essays. – Humor. International Journal of Humor Research, kd 21, nr 1, lk 1–46.
<https://doi.org/10.1515/HUMOR.2008.001>

- Eagleton, Terry 2019.** *Humour*. New Haven: Yale University Press.
<https://doi.org/10.12987/9780300244786>
- Ermida, Isabel 2023.** Distinguishing online hate speech from aggressive speech: A five-factor annotation model. – *Hate Speech in Social Media: Linguistic Approaches*. Toim I. Ermida. Cham: Palgrave McMillan, lk 35–75.
https://doi.org/10.1007/978-3-031-38248-2_2
- Fiadotava, Anastasiya; Castañar, Guillem; Laineste, Liisi 2024.** Humorous reactions to controversies in the Estonian public sphere: Form, content, mechanisms and comments. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, nr 93, lk 143–166.
<https://doi.org/10.7592/FEJF2024.93.controversies>
- Ford, Thomas E.; Lappi, Shawn K.; Holden, Christopher J. 2016.** Personality, humor styles and happiness: Happy people have positive humor styles. – *Europe's Journal of Psychology*, kd 12, nr 3, lk 320–337. <https://doi.org/10.5964/ejop.v12i3.1160>
- Freud, Sigmund 1990 [1905].** Jokes and their Relation to the Unconscious. (The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud VIII.) Tlk James Strachey, Anna Freud, Alix Strachey, Alan Tyson. London: Hogarth Press, Institute of Psycho-Analysis.
- Giora, Rachel 2003.** *On Our Mind: Salience, Context, and Figurative Language*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195136166.001.0001>
- Gruner, Charles 1997.** *The Game of Humor: A Comprehensive Theory of Why We Laugh*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Gundelach, Paul 2000.** Joking relationships and national identity in Scandinavia. – *Acta Sociologica*, kd 43, nr 2, lk 133–143. <https://doi.org/10.1080/00016990050079572>
- Han, Xiao; Kuipers, Giseline 2021.** Humour and TikTok memes during the 2020 pandemic lockdown: Tensions of gender and care faced by Chinese mothers working from home. – *China Information*, kd 35, nr 3, lk 393–419.
<https://doi.org/10.1177/0920203X211049634>
- Hempelmann, Christian F.; Attardo, Salvatore 2011.** Resolutions and their incongruities: Further thoughts on Logical Mechanisms. – *Humor. International Journal of Humor Research*, kd 24, nr 2, lk 125–149. <https://doi.org/10.1515/HUMR.2011.008>
- Hobbes, Thomas 1651.** *Leviathan, or, The Mattter, Forme, & Power of Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill*. London: Andrew Crooke.
- Hurley, Matthew M.; Dennett, Daniel C.; Adams, Reginald B. 2011.** *Inside „Inside Jokes”: The Hidden Side of Humor*. Cambridge: MIT Press.
<https://doi.org/10.7551/mitpress/9027.001.0001>
- Koestler, Arthur 1964.** *The Act of Creation: A Study of the Conscious and Unconscious in Science and Art*. New York: Dell.
- Krikmann, Arvo 2003.** Arthur Koestler, huumoriteooria „kodutu meel”. – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 805–814.
- Krikmann, Arvo 2009.** On the similarity and distinguishability of humour and figurative speech. – *Trames. A Journal of the Humanities and Social Sciences*, kd 13, nr 1, lk 14–40.
<https://doi.org/10.3176/tr.2009.1.02>
- Kuiper, Nicholas A.; Martin, Rod A. 1998.** Is sense of humor a positive personality characteristic? – *The Sense of Humor: Explorations of a Personality Characteristic*. (Humor

- Research 3.) Toim Willibald Ruch. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 159–178. <https://doi.org/10.1515/9783110804607-009>
- Kuipers, Giselinde 2006.** Good Humor, Bad Taste: A Sociology of the Joke. (Humor Research 7.) Berlin–München–Boston: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9781501510441>
- Kuipers, Giselinde 2009.** Humour styles and symbolic boundaries. – *Journal of Literary Theory*, kd 3, nr 2, lk 219–240. <https://doi.org/10.1515/JLT.2009.013>
- Kuipers, Giselinde 2011.** The politics of humour in the public sphere: Cartoons, power and modernity in the first transnational humour scandal. – *European Journal of Cultural Studies*, kd 14, nr 1, lk 63–80. <https://doi.org/10.1177/1367549410370072>
- Laineste, Liisi 2003.** Take it with a grain of salt: The kernel of truth in topical jokes. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, nr 21, lk 7–25. <https://doi.org/10.7592/FEJF2002.21.jokes>
- Laineste, Liisi 2008.** Vaenunimedest eesti internetis. – *Mäetagused*, nr 38, lk 7–32. <https://doi.org/10.7592/MT2008.38.laineste>
- Laineste, Liisi 2010.** Äpardunud huumor internetikommentaaries. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 655–670.
- Laineste, Liisi 2011.** Politics of taste in a post-Socialist state: A case study. – *Studies in Political Humour. (Discourse Approaches to Politics, Society and Culture 46.)* Toim Diana Elena Popa, Villy Tsakona. Amsterdam: John Benjamins, lk 217–242. <https://doi.org/10.1075/dapsac.46.14lai>
- Laineste, Liisi 2013.** Can the ‘stripping of the boss’ be more than a joke? – *Integrative Psychological & Behavioral Science*, kd 47, nr 4, lk 482–491. <https://doi.org/10.1007/s12124-013-9251-1>
- Laineste, Liisi 2020.** „Zero is our quota”: Folkloric narratives of the other in online forum comments. – *Folklore and Social Media*. Toim Andrew Peck, Trevor J. Blank. Utah: Utah State University Press, lk 108–128. <https://doi.org/10.7330/9781646420599.c005>
- Laineste, Liisi; Chłopicki, Władysław 2023.** Humorous use of figurative language in religious hate speech. – *Hate Speech in Social Media: Linguistic Approaches*. Toim Isabel Ermida. Cham: Palgrave Macmillan, lk 205–227. https://doi.org/10.1007/978-3-031-38248-2_7
- Laineste, Liisi; Lääne, Margus 2015.** Images of the enemy from both sides of the front: The case of Estonia (1942–1944). – *War Matters: Constructing Images of the Other (1930s to 1950s)*. Toim Dagnosław Demski, L. Laineste, Kamila Baraniecka-Olszewska. Budapest: L’Harmattan, lk 222–243.
- Laineste, Liisi; Shilikhina, Ksenia 2024.** New forms and genres of humor in social media. – *The Handbook of Humor Studies. (De Gruyter Contemporary Social Sciences Handbooks 2.)* Toim Thomas E. Ford, Władysław Chłopicki, Giselinde Kuipers. Berlin–New York: De Gruyter, lk 345–362. <https://doi.org/10.1515/9783110755770-020>
- La Fave, Lawrence 1972.** Humor judgments as a function of reference groups and identification classes. – *The Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues*. Toim Jerry H. Goldstein, Paul E. McGhee. New York: Academic Press, lk 195–210. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-288950-9.50016-X>
- Marsh, Moira 2014.** On going too far. – *European Journal of Humour Research*, kd 2, nr 4, lk 126–139. <https://doi.org/10.7592/EJHR2014.2.4.marsh>

- Martin, Rod A. 2007.** *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. St Louis: Elsevier.
<https://doi.org/10.1016/B978-0-12-372564-6.X5017-5>
- Martin, Rod A.; Puhlik-Doris, Patricia; Larsen, Gwen; Gray, Jeanette; Weir, Kelly 2003.** Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. – *Journal of Research in Personality*, kd 37, nr 1, lk 48–75. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00534-2](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00534-2)
- Morreall, John (toim) 1987.** *The Philosophy of Laughter and Humor*. (SUNY Series in Philosophy.) Albany: State University of New York Press.
- Mulkay, Michael 1988.** *On Humour: Its Nature and Its Place in Modern Society*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Musolff, Andreas 2015.** Dehumanizing metaphors in UK immigrant debates in press and online media. – *Journal of Language Aggression and Conflict*, kd 3, nr 1, lk 41–56.
<https://doi.org/10.1075/jlac.3.1.02mus>
- Nagle, Angela 2017.** *Kill All Normies: Online Culture Wars from 4Chan and Tumblr to Trump and the Alt-Right*. Winchester: John Hunt Publishing.
- Oring, Elliott 1992.** *Jokes and Their Relations*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Oring, Elliott 1995.** Appropriate incongruities: Genuine and spurious. – *Humor. International Journal of Humor Research*, kd 8, nr 3, lk 229–236.
<https://doi.org/10.1515/humr.1995.8.3.229>
- Oring, Elliott 2023.** *The Consolations of Humor and Other Folklore Essays*. Logan: Utah State University Press.
- Orwell, George 1945.** Funny, but not vulgar. – *Leader Magazine* 28. VII.
https://orwell.ru/library/articles/funny/english/e_funny
- Rapp, Albert 1951.** *The Origins of Wit and Humor*. New York: E. P. Dutton.
- Raskin, Victor 1985.** *Semantic Mechanisms of Humor*. (Synthese Language Library 24.) Dordrecht: Reidel. <https://doi.org/10.1007/978-94-009-6472-3>
- Rothbart, Mary K.; Pien, Diana 1977.** Elephants and marshmallows: A theoretical synthesis of incongruity-resolution and arousal theories of humour. – *It's a Funny Thing, Humour: Proceedings of the International Conference on Humour and Laughter held in Cardiff, 13–17th July 1976*. Toim Anthony J. Chapman, Hugh C. Foot. Oxford: Pergamon, lk 37–40. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-021376-7.50011-5>
- Simpson, Paul 2003.** On the Discourse of Satire: Towards a Stylistic Model of Satirical Humor. (Linguistic Approaches to Literature 2.) Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/lal.2>
- Zillmann, Dolf; Cantor, Joanne R. 1976.** A disposition theory of humour and mirth. – *Humor and Laughter: Theory, Research, and Applications*. Toim Anthony J. Chapman, Hugh C. Foot. London–New York–Sydney–Toronto: Wiley & Sons, lk 93–115.
- Ziv, Avner 1984.** *Personality and Sense of Humor*. New York: Springer.
- Triezenberg, Katrina E. 2008.** Humor in literature. – *The Primer of Humor Research*. (Humor Research 8.) Toim Victor Raskin. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 523–542. <https://doi.org/10.1515/9783110198492.523>
- Weaver, Simon 2011.** *The Rhetoric of Racist Humour: US, UK and Global Race Joking*. Aldershot: Ashgate.

Ödmark, Sara 2021. De-contextualisation fuels controversy: The double-edged sword of humour in a hybrid media environment. – *The European Journal of Humour Research*, kd 9, nr 3, lk 49–64. <https://doi.org/10.7592/EJHR2021.9.3.523>

Liisi Laineste (sünd 1978), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi juhtivteadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu); Tartu Ülikooli folkloristika teadur, liisi@folklore.ee

Władysław Chłopicki (sünd 1962), PhD, Krakówi Jagiello ülikooli lingvistilise pragmaatika ning kirjaliku ja suulise tõlketeooria osakonna kaasprofessor (al. Adama Mickiewicza 9a, 31-120 Krakow), w.chlopicki@uj.edu.pl

Humour and/as violence? A folkloristic-linguistic approach

Keywords: folkloristics, linguistics, humour, aggression, violence

Humour has long been viewed as a subversive phenomenon that points to the incongruities and shortcomings noticed and ridiculed by members of society. The intentions of humour creators are always difficult to pinpoint. Whether with good reason or not, most humour has a target, and the depiction of this target is inevitably politically incorrect, insulting, or even downright blasphemous. Jokes violate harmonious coexistence, collective identity, and communication norms, and that seems to lie at the core of humour. We claim that the superiority and incongruity approaches to humour (traditionally, three major approaches to humour are recognized: superiority, incongruity, and relief) relate to the idea that humour contains some form of clash, either between individuals or meanings. This clash is an element that connects many existing humour theories and is increasingly useful in explaining contemporary forms of humour.

Many academic definitions of humour have been proposed (e.g., Martin 2007: 3), many of which underline the partial overlap between humour and aggression. Besides researchers, laypeople also seem to know the ingredients of good (and bad) humour (Laineste 2011, 2020; Kuipers 2006). They draw a sharp line between “good” – funny, healthy, harmless – humour, and “bad” humour – aggression, offence, or blasphemy (Laineste 2011; for lay definitions of irony, see Simpson 2003). Furthermore, the emergence of the internet has shaped how humour is perceived and communicated (Attardo 2023; Laineste, Shilikhina 2024).

The contextual nature of humour and/as violence is distilled in the observation that “humour does not give offence; its recipients take offence” (Bucaria, Barra 2016: 7), meaning that offence is always relative and contextual and needs answers to questions like: Who is it offensive to? In what situation? What kind of power dynamics are at play? The answers to these questions are not necessarily straightforward because, in the context of online communication, humour has become a topic of intense political and social dispute worldwide. On the one hand, having a sense of

humour is a highly valued personal trait, and lacking it is a serious drawback; on the other hand, humour verges on the border between acceptable and unacceptable, appropriate and inappropriate, good-natured and violent – in general: good and bad. Recent humour studies focusing on white supremacist jokes, religious humour, or anti-democratic jokes challenge the notion of humour as mere entertainment. Moreover, it is difficult to predict what is humorous and to whom, especially in a globalized society where every joke is within an easy reach of anyone. Humour scandals arise at the juncture of different discourses within society, triggering discussions about the nature of humour. In present-day online interactions, the ambiguity of joking may lead to unpredictable results. Additionally, it has been suggested that audiences have become more sensitive to all kinds of attacks, including humorous ones (Nagle 2017).

Our theoretical contribution analyzes ideas about humour proposed by humour scholars over centuries, particularly those proposed by folklorists and linguists. Humour violates logic, expectations, or linguistic conventions in order to “kidnap” its recipient where they do not intend to go. This is especially true in the anonymous space of the internet, where users enjoy little responsibility for what they say and can usually deny any harmful intention – the ambiguity of humour allows for that. The bottom line is that humour can be used to convey a variety of messages and achieve different goals, some prosocial and others more aggressive. Humour in itself, however, is inherently neither friendly nor aggressive, and its meaning always emerges in context.

Liisi Laineste (b. 1978), PhD, Research Professor at the Estonian Literary Museum (Vane-muise 42, 51003 Tartu); Research Fellow in Folkloristics at the University of Tartu, liisi@folklore.ee

Włodysław Chłopicki (b. 1962), PhD, Associate Professor at the Department of Linguistic Pragmatics and Theory of Translation and Interpreting at the Jagiellonian University in Kraków (al. Adama Mickiewicza 9a, 31-120 Kraków), w.chlopicki@uj.edu.pl